

Tomáš Halík, *Strpljenje s Bogom. Pripovijest o Zakeju danas*, s njemačkog preveo Jozo Džambo (*Geduld mit Gott. Die Geschichte von Zachäus heute*, Freiburg-Basel-Wien, Herder, 2011), Sarajevo, Svjetlo riječi, 2015, 231 str.

Ivan Supičić

supicic.ivan@gmail.com

O knjizi neobična naslova *Strpljenje s Bogom* (te isto tako neobična podnaslova *Pripovijest o Zakeju danas*) Tomáša Halíka moglo bi se napisati još jednu, drugu knjigu. I to zbog njezine produbljenosti, suptilnosti te duhovnog i misaonog bogatstva kojima pristupa širokoj problematici vječnih pitanja povezujući ih s onima što ih postavlja suvremenost, napose ona postkomunistička, ne samo u autorovoj domovini Češkoj, nego i u drugim zemljama koje su izašle iz kobnoga zagrljaja komunističkog totalitarizma. A to bi se moglo, pogotovo i zbog toga što se, barem u Hrvatskoj, takvim pitanjima uglavnom slabo ili premalo na takav način pristupa, što bi međutim itekako vrijedilo činiti. Ono što, s druge strane, daje osobitu snagu i vrijednost ovome djelu jest činjenica da je ono iskaz ne samo produbljene teološke misli nego i dubokog izraza srca i duha, a ne naučene akademske, školske, tek razumske ili mentalne analize, nego nepatvorene, žive i životne, profinjene, iskustvene i proživljene duhovnosti i vjere koje progovaraju s gotovo svake stranice ove knjige – istinito, autentično, iskreno i hrabro. Iz onoga što autor kaže uvjerljivo se osjeća koliko iza toga stoji on sâm – svojom osobom, svjedočanstvom i životom.

Prilično je žalosno kako se u nas neke prave vrijednosti katkada rijetko i nedovoljno prepoznaju ili dapače jednostavno ignoriraju. Čak ni važna djela hrvatskih autora često se uopće ne registriraju ni u časopisima u kojima bi se to očekivalo. Nema im ni najmanjeg spomena ni odjeka. Ne nađe se nitko tko bi se na njih osvrnuo. Bilo bi pogrešno činiti isto i s djelima uglednih stranih autora, pogotovo s onima neupitne vrijednosti, objavljenima u hrvatskom prijevodu, koja su poput ove knjige dobila visoka međunarodna priznanja i nagrade. U uskogrudnim hrvatskim fundamentalističkim krugovima, i nakon pola stoljeća

od Drugoga vatikanskog koncila, autorova otvorena i dalekosežna razmišljanja mogla bi međutim naići na osporavanje i odbijanje.

Tomáš Halík (1948) je, kako stoji na koricama njegove knjige, profesor sociologije na Karlovom sveučilištu i župnik akademske zajednice u Pragu. No predavao je i na nizu uglednih sveučilišta u Europi i Americi. Prije toga, u vrijeme komunističke diktature, progon Crkve u autorovoj domovini Čehoslovačkoj bio je gori i teži od onoga u nekim drugim komunističkim zemljama tzv. istočne Europe, pa tako i u Hrvatskoj. Zato je tajno studirao teologiju i isto tako potajno bio zaređen za svećenika, za što, zbog opasnosti od progona i terora, nije znala ni njegova majka. Nakon Baršunaste revolucije i oslobođenja postao je član Papinskoga vijeća za dijalog s onima koji ne vjeruju. Ova njegova knjiga nagrađena je od strane Europskoga društva za katoličku teologiju kao najbolja teološka knjiga u Europi za 2010. godinu. Njegova su djela prevedena na mnoge jezike. Autor je svjetski poznat i jedan je od najznačajnijih teologa ateizma u postkomunističkom društvu. Za promicanje vjerskih sloboda pod komunističkom vladavinom, za dijalog vjernika raznih religija kao i za dijalog s onima koji ne vjeruju dobio je uglednu američku Templetonovu nagradu za 2014. godinu koja se dodjeljuje za iznimne doprinose afirmaciji duhovnih dimenzija života (među mnogim istaknutim dobitnicima bila je i Majka Terezija). Na navedenom dijalogu je osobito radio na međunarodnom planu nizom susreta, predavanja i na druge načine.

Već prva rečenica knjige koju ovdje prikazujemo mogla bi začuditi neke njezine čitatelje: »S ateistima se slažem u mnogim stvarima, gotovo u svemu – osim u njihovom uvjerenju da nema Boga« (9). Sljedeće uvodne misli iz njegove knjige trebale bi, ipak, umanjiti takvo čuđenje:

»U ateista određenih obilježja mogu razumjeti njihov osjećaj odsutnosti Boga u svijetu. Njihovo tumačenje toga osjećaja smatram, međutim, pre nagljenim – naime, izrazom nestrpljivosti. Božja šutnja i njegova daljina koja stvara tjeskobu pritišću često i mene. Da se na temelju ambivalentnog karaktera svijeta, kao i paradoksa života, Božja skrovitost može protumačiti tvrdnjama 'Nema Boga' ili 'Bog je mrtav', dobro mi je poznato. Poznato mi je, međutim, i jedno drugo tumačenje, jedan drugi stav prema 'odsutnome Bogu'. Poznajem tri (međusobno duboko povezane) vrste strpljenja s obzirom na Božju odsutnost: to su vjera, nada i ljubav. Da, glavnu razliku između vjere i ateizma vidim u strpljenju. Ateizam, religiozni fundamentalizam i lakovjerni religiozni entuzijazam upadno su slični jedan drugome u načinu kako brzopleto izlaze nakraj s tajnom koju zovemo Bog – i upravo zbog toga sve tri ove pozicije za mene su u jednakoj mjeri neprihvatljive« (9).

Autora, kako kaže, »'dokazi o opstojnosti Božjoj' kakvi se nalaze u mnogim pobožnim knjigama, ne bi mogli učiniti vjernikom. Kada bi znakovi Božje prisutnosti stajali pred našim očima na tako banalan način, kao što to misle neki religiozni zanesenjaci, vjera uopće ne bi bila potrebna« (10). Problemi su mnogo složeniji i dublji. Ljubav bez strpljenja nije prava ljubav. I sv. Pavao kaže da je

ljubav strpljiva. Ali i vjera je nedjeljivo povezana s pouzdanjem i vjernošću. »A pouzdanje i vjernost potvrđuju se u strpljenju. Vjera, nada i ljubav tri su aspekta *našeg strpljenja s Bogom*« (11). Dok se obično kaže da je Bog strpljiv s nama, da nas podnosi i da nam oprašta, autor otkriva i ovu drugu perspektivu. Vjera, nada i ljubav

»nude jedan sasvim drugi put od onoga što ga nude ateizam i 'jeftina vjera', one – za razliku od ovih obaju često prijekih putova – predstavljaju jedno uistinu dugo putovanje... Kad taj put ne bi bio takav, on ne bi bio put prema Bogu – jer Bog ne obitava na površini« (11).

A za ozbiljan korak i hod prema dubini trebali bismo shvatiti da i »žalac ateizma stalno budi našu vjeru iz uspavljujućeg mrtvila lažnih sigurnosti i jača pouzdanje u snagu milosti koja se pokazuje upravo u našoj slabosti« (15). Sve-mogući i milosrdni Bog, koji daje da njegovo sunce svijetli dobrima i zlima te da kiša pada pravednima i nepravednima, ne dijeli ljude onako kako bi to oni sami bili često skloni činiti pa čak i kad su kršćani. Istina vjere je

»u svome izvornom biću otvorena prema tajni, tajni koja će se u punini otkriti tek na koncu vremenā. Moramo se stoga oprijeti iskušenju nadmenog trijumfalizma, imamo zato dosta toga za razgovarati s 'nevjericima' i inovjercima, i mi također moramo slušati i učiti... Ateizam također može 'pripremiti put Gospodinu', može nam pomoći da svoju vjeru očistimo od 'religioznih iluzija'. No, ne smijemo mu prepustiti posljednju riječ kako to čine nestrpljivi ljudi« (15).

Otvorenost vjere, nade i ljubavi, njihovo traženje, očekivanje i »znatiželja« znak su njihove autentičnosti i iskrenosti. Kroz metaforu »pripovijesti o Zakeju«, tom bogatom i u narodu omraženom nadcariniku niskoga rasta, koji je na svojem položaju izrabljivao i varao ljude, krao ih, autor nam pokazuje tip ljudi kakvih ima i danas među nama. Zakej je možda jedva nešto čuo (a i tko zna što) o Isusu ali, kako to opisuje evanđelist Luka (Lk 19, 1-10), on je jednoga dana na njega naišao pri njegovu ulazu u Jerihon i svakako je htio iskoristiti tu priliku i vidjeti ga. No, budući da je Isusa pratilo mnoštvo ljudi, a Zakej je bio niska stasa, uspeo se na smokvino stablo da odatle vidi Isusa. A Isus ga je, prolazeći, oslovio imenom pozvavši ga da side sa stabla jer da danas želi proboraviti u njegovu domu. Bilo je to vrhunsko iznenađenje i za samoga Zakeja, kojemu je Isus pokazao da ga pozna, ali i za sve prisutne, jer je Isus izabrao odsjesti upravo u kući takva lopova i grešnika. Zakej se, potresen, obratio, obećao je da više neće činiti zlo, da će darovati polovicu svojeg imanja siromasima, a svima prevarenima vratiti četverostruko. A onima koji su se zgražali i sablažnjavali nad Isusovim činom, sâm Isus je pojasnio da je Sin Čovječji došao »*potražiti i spasiti izgubljeno*« (Lk 19, 10). Velike i značajne riječi koje ni današnji kršćani ne bi smjeli nikada zaboraviti!

Naime, autor kroz knjigu, poput Arijadnine niti, vodi i razvija svoju misao i ističe da svako vrijeme, pa i naše, ima mnogo takvih Zakeja, ljudi koji se možda

ne mogu pohvaliti svojim vrlinama, ali iz svojih zaklona, anonimne povučeno-sti, varljive sigurnosti »smokvine krošnje«, ipak žele vidjeti, upoznati, barem uz neki odmak otkriti, radoznali su, pitaju se... Takvima ćemo u naše

»vrijeme možda najučinkovitije ponuditi Kristovu blizinu ako mi, njegovi učeni-
nici, sami postanemo *oni koji pitaju i traže skupa s onima koji pitaju*. Onih
koji tvrde da su već stigli na cilj i koji nude gotove, doduše često samo jeftine
odgovore, ima u izobilju – nažalost među njima ima i takvih koji se visoko i
sveto zaklinju na Isusovo ime« (25-26).

Međutim, Halík ističe kako je shvatio

»da 'susret s Bogom', obraćenje, potvrdno i vjerom prožeto odobravanje načina
kako se Bog objavljuje i kako Crkva tu objavu prezentira, nije konac puta. Vjera
je 'nasljedovanje', njezina narav jest putovanje bez kraja i konca kroz ovaj svijet
(...) Svećenik ne smije postati agitator koji koristi jeftine krilatice i koji drugima
manipulira poput reklamnih stručnjaka; njegova je zadaća, naprotiv, da druge
prati strpljivo i s velikim poštovanjem prema svakome, 'upućuje u tajnu' i vodi
kroz vrata tajne, a ne da ih 'pridobiva' na način političara ili poslovnih ljudi koji
im nude najnoviju robu« (26; 27).

Kako napominje autor, došlo je vrijeme da »pobožne izreke« ne budu stalno
u ustima kršćana nego da drugima tako pristupaju da oni prepoznaju iz njihova
govora da je on plod uvjerenja njihova srca i izraz njihova života, a ne prazno
blebetanje i nabacivanje frazama bez duha. »Put prema današnjim Zakejima,
ljudima na rubu – ljudima koji često stoje po strani ili se nalaze izvan vidljivih
granica Crkve, u sferi pitanja i sumnji« (str. 27), između samouvjerenih vjerni-
ka i samouvjerenih ateista, pomogao je Halíku, kako kaže, da razumije vjeru i
shvati Onoga na koga se ona odnosi na nov, stvarnije kršćanski i produbljeniji
način i iz drugog kuta gledanja.

Sve ove bitne misli i stajališta, koje smo ovdje ukratko saželi, autor je pred-
stavio u prologu i u prvome od ukupno dvanaest poglavlja svoje knjige, naslov-
ljenom »Osloviti Zakeja«. Naslov drugoga poglavlja ima dalekosežnije i dublje
značenje: »Blago dalekima«. Njegova se razmatranja neposredno nadovezuju
na prethodna:

»Isus je stalno u traganju za onima koji su 'daleko'. Rabi iz Nazareta u svojim je
prisposobama opetovano pripisivao pozitivnu ulogu ljudima iz grupa na rubu
koje je društvo preziralo, Samarijancima, prezrenim carinicima, prostitutkama
i drugim 'grešnicima'. On se posvećivao gubavcima, bogaljima, onima koje je
društvo odbacilo... Zajednički nazivnik svih ovih likova jest da su oni, iz bilo
kajih razloga, bili uvijek po strani u sredini u kojoj je Isus djelovao« (31).

Svijet kojim je Isus prošao bio je zatvoren i okrutan, bez srca, kao što je to
dobrim dijelom i naš današnji svijet, koji također ima svoje »hramove«, farizeje,
vlastodršce, bogataše, nažalost također i među kršćanima i u njihovim, a ne
samo svjetovnim, institucijama. Sigurno nije slučajno – i ne vrijedi samo za
vrijeme u koje je Isus došao – to što je on živio

»u trajnoj konfrontaciji s osobama, grupama, institucijama i simbolima koji tvore središte, elitu zajednice – kao što su to Hram i njegovi svećenici, suci i dostojanstvenici... pismoznanci i farizeji, nositelji moralnoga i intelektualnoga autoriteta« (32).

Isus je pokazao i pružio sjevremensku paradigmu: svi ljudi svih povijesnih razdoblja, ponajprije sami kršćani, a tako i svi oni koji to nisu, trebali bi se iskreno pitati, pa i danas, kojem svijetu zapravo dubinom svoga bića pripadaju: ovome upravo opisanome, koji Biblija naziva »ovim svijetom« (*hic mundus*), ili onome koji je bio u središtu Isusove brižnosti i ljubavi; je li njihov svijet u prvom redu svijet moći i »površine«, struktura i organizacija, vlasti i poredaka, utjecaja i interesa, pravila i propisa (dakle, nužno itekakvih ograničenja!), pa prema tome i pripadaju li ljudima koji ih predstavljaju, ili pak svijetu siromašnih duhom, kojima je na prvome mjestu plemenitost srca, to jest duhovna dimenzija Kristova kraljevstva koje se, prema njegovoj vlastitoj riječi, neće vidjeti tako da bi se moglo reći kako je ovdje ili ondje, nego postoji među nama i u nama, *u ljudskim srcima* i odnosima. U tome stoji, kako ističe Halík, jedan od bitnih aspekata Kristove revolucije, Kristova »prevrednovanja svih vrednota« (Nietzsche), potpunog i korjenitog preokreta, pa tako i u tome što će u perspektivi vječnosti »mnogi prvi biti posljednji, i posljednji prvi« (Mt 19, 30).

Riječ je tu i o prvome blaženstvu iz Govora na gori:

»Isus od siromaštva pravi *metaforu otvorenosti* za Božje darove. Njemu je stalo do toga da čovjek sačuva *duh siromaštva*, da se ne svrsta među site, sigurne i samouvjerene, u takve koji su zadovoljni sami sobom i zatvoreni u same sebe. Slično osjećam i u duhovnom smislu: treba sačuvati *duh tražitelja* (...). Kao što za misije u svijetu socijalno siromašnih Crkva mora biti siromašna, isto se tako... mora odreći nekih svojih sigurnosti. Mora se osloboditi ne samo vanjskih znakova baroknog trijumfalizma – za što je zadnji Koncil dao poticaje – nego prije svega svog vlastitog unutarnjeg trijumfalizma, naime svijesti kao da je posjednica monopola istine« (35; 37).

Siromaštvo duha je i u tome, a ne u samodostatnosti i samozadovoljstvu na kojima počivaju fundamentalizam, juridizam i klerikalizam. Ukratko, riječ je o tome da se iskušenje potpadanja pod utjecaj »ovoga svijeta«, što znači efemernog ili prolaznog, sa svim njegovim zamkama moći, vlasti, sile i nasilja, himbe i prijetvornosti, stavljanja »subote« iznad čovjeka, a ne u službu čovjeku, reproducira u svim vremenima i za sve ljude, pa i kršćane i njihove (crkvene) zajednice. Toj univerzalnoj opasnosti redukcionizma i zarobljenosti »ovim svijetom« Krist je suprotstavio i stavio u središte svega Božje i autentične ljudske vrijednosti. Umjesto ikakvog zatvaranja i isključivanja, učestalog ili čak stalnog sumnjičenja, optuživanja i osuđivanja drugih i drukčijih, koja su obilježila tolika stoljeća crkvene povijesti i tolike neautentične kršćane sklone isključivosti, vlastitoj partikularnosti i fundamentalizmu, istinski je put – put što potpunijeg življenja s Kristom i u Kristu, koji je Zakeja »oslovio *imenom*« i od tolikih

»dalekih učinio *blize*«. U prisposobi o milosrdnome Samarjaninu Isus izričito kaže da čovjeku postaje bližnji onaj koji drugome čini dobro i poziva sve ljude da drugome budu *bližnji*, da svojom djelotvornom ljubavlju *sebe* učine *bliskima* za druge. Isus uvijek paradoksalno nadilazi postavljena mu pitanja te u odgovorima koje daje ide dalje i dublje od tih pitanja. Tako na upit »Tko je moj bližnji?« kaže: Učini *sebe* bližnjim, svojom ćeš ljubavlju i sebe i drugoga učiniti takvim.

A to je dalekosežno i sveopće aktualno, jer se tiče svih sredina i svih vremena, svih ljudi, i to ne samo individualno, nego i u najširim razmjerima: biti blizak i bližnji inovjercima, onima koji ne vjeruju, skepticima i agnosticima, onima koji poput Zakeja možda očekuju i nešto traže: svima njima kršćani moraju biti braća, izlaziti im u susret, pokušati razumjeti njihove razloge, strepnje i sumnje, a ne se od njih distancirati, osuđivati ih i možda napadati, kako čine i neki teolozi-fundamentalisti kojima je bliži farizejsko-pismoznalački stav licemjernih osuda i traženja tuđih slabosti i (logičkih ili životnih) nedostataka od stava »milosrđa« (bliskog papi Franji), koji nije stav stavljanja sebe iznad drugih i pružanja im ruke »odozgo«, s pijedestala svoje besprijekornosti, nego na »ravnoj nozi«, od bližnjega i bliskoga k bližnjem i bliskom.

U trećem poglavlju svoje knjige naslovljenom »Daleko od svih sunca« autor se napose bavi ateizmom te oštroumno i pronicavo konstatira: »Vjera je u stanju nadvladati nevjeru samo ako je zagrla« (55). Nadovezuje se i na Drugi vatikanski koncil koji

»glavni uzrok ateizma vidi u nedovoljno vjerodostojnom svjedočanstvu Crkve; on pravi razliku između različitih vrsta ateizma i diferencirano istražuje njihove uzroke i smisao, naime u čemu i kako su ti ateizmi apel upućen Crkvi« (80).

Slično su razmišljali i veliki kršćanski mislioci 20. stoljeća: filozof Jacques Maritain i teolog Karl Rahner. Potrebno je dakako razlikovati *negativan* i *pozitivan* ateizam, *praktične* ateiste (među koje idu i mnogi lažni vjernici) i *apsolutne* ateiste, *pseudoateiste* i *antiteiste*: oni nipošto nisu isto... No, autor razlikuje i tzv. »*lakomisleni* ateizam« kao izraz površnosti i jeftinog pristupa; »*zaboravni* ateizam« koji na mjesto Boga stavlja razne idole; »*oholi* ateizam« koji na njegovo mjesto stavlja ljudski ego kojega želi učiniti bogom; pa »*oslobađajući* ateizam« koji se u ime emancipacije čovjeka želi riješiti lažnoga boga-tiranina vlastitih projekcija; a na kraju i »*tmurni, bolesni* ateizam« koji proizlazi iz gorčine i razočaranja svijetom. Dok ovaj posljednji može imati i plemenite motive, jer zlo u svijetu smatra nespojivim s postojanjem Boga, postoji i »*zlobni, izrugivački* ateizam«, kojega autor doduše ne spominje, ali je blizak i pomiješan s »oholim ateizmom«, a nije obilježen poštenim i ozbiljnim traženjem što potpunije istine o Bogu, nego tendencioznom zlobom i plitkim, nepravednim napadajima na vjeru i vjernike, a na kršćanstvo i Crkvu napose, tobože i u ime znanosti, a zapravo iz ideoloških i pseudo-znanstvenih razloga. Na takvo, protiv njih upereno intelektualno i moralno nasilje, kršćani dakako neće i ne smiju uzvra-

titi sličnim nasiljen ni ikakvom drugom vrstom vlastite nasilnosti, nespojive s evanđeoskim duhom ljubavi i siromaštva. Na njima je, kako kaže Halík, da ostanu solidarni s iskrenim

»tražiteljima na području vjere ili također s onima koji iskustvo skrovitosti Boga i transcendenciju doživljavaju 's one druge strane'... Ova 'nova teologija oslobođenja' trebala bi postati teologijom oslobođenja *nutrine*: oslobođenja od 'sigurnosti' na području vjere – pa radilo se to o ateizmu koji sam sebe ne problematizira ili religioznosti koja na posve sličan način ostaje na površini« (37).

Prema autoru, »ateizam je antiteza naivnom, nereflektiranom prakticiranju vjere – ali treba ići dalje, prema sintezi, prema zreloj vjeri« (57). A zrela je vjera za kršćane takva da za njom treba neprestano težiti jer nije nikada dokraja ispunjena zadaća...

Osvrnut ćemo se još i na četvrto poglavlje knjige koje nosi naslov »Bosim nogama«. Ono započinje riječima: »Bog je tajna – to bi trebala biti prva i zadnja rečenica svake teologije« (67) u skladu s riječima psalmista: »Oblak i tajna ovi-jaju njega« (Ps 97, 2) i sv. Pavla: »On prebiva u svjetlu nedostupnu« (1 Tim 6, 16).

»Pavao nam je predstavio kršćanstvo kao vjeru koja je u stanju odvojiti se od prošlosti, otresti sa sebe stare navike i sigurnosti, odbaciti partikularno i *pri-stupiti drugima*. Pavao nam je predstavio kršćanstvo ne kao aspekt bilo kakve ortodoksije ili ortopraksije nego kao jednu... novu vrstu komunikacije između pojedinaca, ali i između narodâ« (71).

Crkva bi, drugim riječima, trebala stalno izlaziti iz svoje prošlosti i mnogo »naslijedenoga« ostaviti iza sebe. No, Crkva se brzo povukla u svoj vlastiti partikularizam umjesto da ne sužava novost evanđelja. Otkrivanje »Boga naših otaca« je međutim i otkrivenje da je on istodobno i Bog *drugih*.

»To ne znači jednostavno odreći se vlastite tradicije nego samo ne fiksirati se na nju, izložiti se avanturi otkrivanja te tradicije u širem kontekstu te uz pomoć dijaloga s drugima tu tradiciju također sagledati očima tih 'drugih'« (73).

Kao što ističe Halík,

»Bog je uvijek jedan viši Bog, *semper maior*, kako nas uči ignacijevska mistika. Nitko nema isključivo pravo na njega. Naš Bog je istovremeno Bog *drugih* – onih koji traže kao i onih koji ga ne poznaju. Da, Bog je *prije svega* Bog onih koji traže, ljudi koji su na putu« (73).

Zato bi se Crkva trebala iznad svega solidarizirati s današnjim ljudima, sa suvremenim svijetom i s njegovim problemima dosljedno koncilskoj konstituciji *Gaudium et spes*: »Radost i nada, žalost i tjeskoba ljudi našega vremena, osobito siromašnih i svih koji trpe, jesu radost i nada, žalost i tjeskoba također Kristovih učenika« (br. 1). Pola stoljeća od završetka Koncila

»valja se upitati u kojoj mjeri je Crkva ispunila taj zavjet ljubavi, poštovanja i vjernosti prema modernom čovjeku, u kojoj mjeri je... prepoznala Krista u da-

našnjem čovječanstvu, prije svega u onima koji pate i u siromasima, ali također u onima koji traže i žedaju za smislom – kao i u onima čak koji jedu *gorki kruh* udaljenosti od Boga« (77).

Na početku smo rekli da bi se o ovoj knjizi mogla napisati druga: toliko je njezina problematika široka i duboko obrađena, tolika su u njoj pokrenuta prava i teška pitanja. Prema tome, i u ovom se prikazu moramo zaustaviti i prepustiti samim čitateljima ostala njezina poglavlja, kojih ima ukupno dvanaest. Ako ih je knjiga već čitanjem ovoga prikaza zaokupila dubinom i važnošću teme kojom se bavi, možemo ih pozvati da je uzmu u ruke i uznastoje proniknuti u njezin bogat, jedinstven sadržaj i bitne poruke. Jamčimo im da će njihov trud i nastojanje biti bogato nagrađeni i donijeti im stostruki rod. A izdavaču čestitamo na objavljivanju ovoga djela.